

به روزرسانی وضعیت توسعه افغانستان

بانک جهانی، نوامبر ۲۰۲۵

مقدمه

گزارش تازه بانک جهانی با عنوان «به روزرسانی وضعیت توسعه افغانستان» که در نوامبر ۲۰۲۵ منتشر شده است، در شرایطی ارائه گردیده که این کشور شاهد یکی از بزرگترین موج‌های بازگشت اتباع خود از کشورهای همسایه، به ویژه ایران و پاکستان، در تاریخ معاصر است. از سپتامبر ۲۰۲۳ تا ژوئیه ۲۰۲۵، بین ۴ تا ۴/۷ میلیون نفر به افغانستان بازگشته‌اند که تنها در هفت ماه اول ۲۰۲۵، این رقم به ۲/۱ تا ۲/۱ میلیون نفر رسیده است. این پدیده، ترکیبی پیچیده از چالش‌های اضطراری انسانی و فرصت‌های راهبردی بلندمدت را فراروی بازیگران داخلی و بین‌المللی قرار داده است.

انتشار این گزارش در این مقطع زمانی از چند جهت دارای اهمیت فوق‌العاده است. برای جامعه بین‌الملل و نهادهای تصمیم‌ساز: ارائه تحلیلی جامع و مبتنی بر داده از تأثیرات اقتصادی-اجتماعی شوک بزرگ جمعیتی، در کمک به طراحی پاسخ‌های مؤثر سیاسی و بشردوستانه نقشی بسزا خواهد داشت. از منظر فعالان اقتصادی ایرانی نیز افغانستان همواره شریک تجاری و همسایه‌ای مهم برای ایران بوده است. از همین رو، فهم دقیق تحولات اقتصادی این کشور، به ویژه در حوزه‌های زیر، برای تجار، سرمایه‌گذاران و سیاست‌گذاران ایرانی حیاتی به نظر می‌رسد:

- تحولات بازار مصرف: افزایش ناگهانی جمعیت و تقاضای داخلی، فرصت‌های جدیدی برای صادرات کالاهای مصرفی، مواد غذایی و کالاهای سرمایه‌ای ایجاد می‌کند.
- تأثیر بر مبادلات مرزی و ترانزیت: تغییر در حجم و الگوی تجارت، به ویژه با افغانستان که به دریا دسترسی ندارد، بر مسیرهای ترانزیتی از جمله از طریق ایران تأثیر مستقیم می‌گذارد.
- پیامدهای بازگشت مهاجران: بسیاری از بازگشت‌کنندگان سال‌ها در ایران زندگی و کار کرده‌اند و دارای مهارت‌ها، شبکه‌های ارتباطی و درک عمیقی از بازار ایران هستند. این امر می‌تواند زمینه‌ساز همکاری‌های اقتصادی جدید باشد.
- ریسک‌ها و چالش‌های امنیت اقتصادی: فشار بر منابع، افزایش کسری تجاری و آسیب‌پذیری اقتصادی افغانستان می‌تواند ثبات منطقه‌ای را تحت تأثیر قرار دهد. درک این مخاطرات و چالش‌ها برای مدیریت روابط اقتصادی ضروری است.

این گزارش با ارائه داده‌های به روز و تحلیل‌های بخشی، نقشه‌ای روشن از فضای کسب‌وکار و اقتصاد افغانستان ترسیم می‌کند که می‌تواند مبنای تصمیم‌گیری آگاهانه برای فعالان اقتصادی ایرانی باشد.

خلاصه اجرایی

اقتصاد افغانستان در سال مالی ۲۰۲۵ (منتهی به مارس ۲۰۲۶) با وجود چندین شوک همزمان - شامل بازگشت گسترده مهاجران، خشکسالی، زلزله و کاهش کمک‌های خارجی - رشد متوسط ۴/۳ درصدی را تجربه خواهد کرد. این رشد عمدتاً توسط تقاضای مصرفی بازگشت‌کنندگان و بخش خدمات (با رشد ۸/۵ درصدی) هدایت می‌شود. با این حال، رشد انفجاری جمعیت (۸/۶ درصد) ناشی از ورود بیش از دو میلیون نفر، منجر به کاهش ۴/۰ درصدی سرانه تولید ناخالص داخلی خواهد شد. به بیان ساده، اقتصاد بزرگتر می‌شود اما ثروت سرانه مردم کاهش می‌یابد.

از سوی دیگر، با وجود فشارهای تقاضا، تورم در سطح پایین ۲ درصد باقی می‌ماند که عمدتاً به دلیل ثبات نرخ ارز، واردات کالا و برداشت خوب گندم آبی است.

در بخش درآمدها نیز درآمدهای داخلی (به ۱۷/۱ درصد تولید ناخالص داخلی) بهبود یافته، اما کاهش کمک‌های خارجی (از ۱۴ درصد به ۱۱/۹ درصد تولید ناخالص داخلی) فضای مالی را تنگ کرده است. دولت موقت طالبان (ITA) بودجه متوازن (کسری صفر) را اجرا می‌کند، اما این به معنای محدودیت شدید در هزینه‌های عمرانی و خدمات عمومی است.

در بخش تجارت خارجی نیز کسری حساب جاری به ۳۱/۹ درصد تولید ناخالص داخلی افزایش می‌یابد. افزایش واردات ناشی از تقاضای بازگشت‌کنندگان، همراه با کاهش حواله‌های ارسالی (از ۱۵/۵ به ۱۲/۹ درصد تولید ناخالص داخلی) و کمک‌های خارجی، فشار سنگینی بر تراز پرداخت‌ها وارد کرده است.

در بخش مالی نیز اقتصاد همچنان مبتنی بر نقدینگی نقدی است. اگرچه ذخایر خارجی افزایش یافته، اما نظام بانکی در واسطه‌گری مالی ضعیف عمل می‌کند و اعتماد عمومی پایین است.

در یک افق میان‌مدت، پیش‌بینی می‌شود رشد اقتصادی در سال‌های ۲۰۲۶ و ۲۰۲۷ به ترتیب به ۳/۸ و ۳/۵ درصد کاهش یابد. رشد جمعیت سریع، سرمایه‌گذاری را کم و کاهش جریان کمک و حواله، بهبود قابل توجهی در رفاه سرانه ایجاد نخواهد کرد و میزان فقر همچنان بالا خواهد بود.

مسئله مهم دیگر مورد اشاره در این گزارش، به وضعیت بازگشت‌کنندگان از ایران و پاکستان مربوط می‌شود. برطبق این گزارش، پروفایل بازگشت‌کنندگان از ایران و پاکستان متفاوت است. بازگشت‌کنندگان از ایران به طور متوسط سطح تحصیلات بالاتر، نرخ وابستگی کمتر و مهارت‌های شغلی بیشتری دارند. این گروه می‌تواند موتور محرکه بازیابی اقتصادی باشند. با این حال، بسیاری از بازگشت‌کنندگان فعلی از گروه‌های آسیب‌پذیر و کم‌مهارت هستند و فشار بر بازار کار، مسکن و خدمات عمومی در مناطق میزبان را افزایش می‌دهند. تبدیل این بحران به یک فرصت راهبردی نیازمند پاسخ هماهنگی است که نیازهای فوری بشردوستانه را با اهداف بلندمدت توسعه پیوند دهد. اقداماتی مانند تسهیل انتقال سرمایه و مهارت‌های کسب‌شده در خارج، بهبود دسترسی به مالیه خرد و برنامه‌های حمایت از کسب و کارهای نوپا، می‌تواند بازگشت‌کنندگان را به عاملان فعال تحول اقتصادی تبدیل کند.

بخش‌های اصلی گزارش

این گزارش در دو فصل تنظیم شده است که در ادامه به مرور اجمالی مندرجات هر یک از این دو فصل خواهیم پرداخت.

فصل اول به تجزیه و تحلیل بخش‌های مختلف اقتصاد کلان افغانستان اختصاص یافته است. این بخش‌ها موارد ذیل را دربر می‌گیرند:

- بخش واقعی اقتصاد: بررسی رشد بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات با تأکید بر اثر بازگشت کنندگان. بخش خدمات با رشد ۸/۵ درصدی پیشتاز است، در حالی که انتظار می‌رود بخش کشاورزی، با وجود رکورد برداشت گندم آبی (۴/۹ میلیون تن)، به دلیل خشکسالی به میزان ۰/۵- درصد کوچک‌تر شود.
- روند قیمت‌ها و تورم: این بخش شامل تحلیل عوامل مهار تورم (۲ درصد) مانند برداشت خوب گندم، واردات و ثبات نرخ ارز افغانی می‌باشد.
- رفاه خانوار و امنیت غذایی: اگرچه در سطح ملی امنیت غذایی اندکی بهبود یافته (کاهش جمعیت افراد در وضعیت ناامنی حاد از ۱۲/۶ میلیون در بهار ۲۰۲۴ به ۹/۵ میلیون در پاییز ۲۰۲۵)، در برخی استان‌های شرقی و شمال شرقی (مثل نورستان، کنر، پنجشیر) به دلیل تراکم بازگشت کنندگان و خشکسالی، وضعیت به شدت تشدید شده است.
- بودجه و امور مالی دولت: در این بخش چنین استدلال شده است که بودجه دولت موقت متوازن است اما این توازن به قیمت فشرده‌سازی هزینه‌ها و کاهش شدید هزینه‌های عمرانی محقق شده است.
- تراز تجاری: در این بخش ضمن اشاره به کسری عظیم تراز تجاری افغانستان، ایران (با سهم ۲۹ درصدی)، امارات (۱۹ درصد) و پاکستان (۱۳ درصد) به عنوان مهم‌ترین منابع واردات این کشور معرفی شده‌اند.
- سیاست پولی و بخش مالی: تحلیل تسلط اقتصاد نقدی، رشد نقدینگی، ضعف نظام بانکی و چالش‌های انتقال به نظام مالی اسلامی. محدودیت دسترسی به نظام پرداخت بین‌المللی و رواج استفاده از شبکه حواله از جمله مطالبیست که در این بخش از گزارش به آن پرداخته شده است.
- چشم‌انداز و ریسک‌های میان‌مدت: پیش‌بینی رشد متوسط اما شکننده با ریسک‌های فزاینده ناشی از سیاست‌های مهاجرتی همسایگان، و نیز شوک‌های اقلیمی و کاهش بیشتر کمک‌های بشردوستانه از جمله مسایل مورد بررسی در این بخش از گزارش هستند.

فصل دوم گزارش به حفظ بازگشت کنندگان، چالش‌ها و فرصت‌ها اختصاص دارد. در این فصل به طور تخصصی به پدیده بازگشت مهاجران پرداخته شده است. ذیلاً به مرور اجمالی رروس مطالب مندرج در این فصل از گزارش خواهیم پرداخت:

- پروفایل اتباع افغان در ایران و پاکستان: یک مقایسه آماری مهم نشان می‌دهد افغان‌های مقیم ایران از نظر نرخ وابستگی کمتر (۶۲ در مقابل ۱۳۰ در پاکستان)، سطح تحصیلات بالاتر (یک سوم دارای تحصیلات متوسطه یا عالی) و دستاوردهای بهتر بازار کار برخوردارند.
- پروفایل بازگشت کنندگان: در این بخش به این نکته بسیار مهم اشاره شده که ترکیب بازگشت کنندگان در حال تغییر است و تعداد بیشتری خانواده و افرادی با مدت اقامت طولانی‌تر در حال بازگشت هستند. با این حال، سهم قابل توجهی از بازگشت کنندگان فعلی را افراد بی‌سواد و آسیب‌پذیر تشکیل می‌دهند.
- تبدیل بحران به فرصت راهبردی: در این بخش بر لزوم طراحی سیاست‌های هوشمند در افغانستان و کشورهای میزبان تمرکز شده است. اقدامات پیشنهادی شامل ایجاد مکانیزم‌های انتقال سرمایه و مهارت، بهبود دسترسی به اعتبارات خرد، ایجاد صندوق‌های سرمایه‌گذاری اتباع ساکن خارج از کشور و پیوند زدن نیازهای بازسازی با مهارت‌های بازگشت کنندگان است. تجربه "سولار موصل" در عراق به عنوان یک نمونه موفق از کارآفرینی بازگشت کنندگان ارائه شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

گزارش بانک جهانی پیرامون توسعه افغانستان، تصویری از اقتصادی ارائه می‌دهد که در کوتاه‌مدت تحت تأثیر شوک جمعیتی، ثبات نسبی اما شکننده خود را حفظ کرده، اما در غیاب افزایش چشمگیر سرمایه‌گذاری و اصلاحات ساختاری، چشم‌انداز بهبود رفاه سرانه و کاهش فقر در میان‌مدت ضعیف است. با این حال، جمعیت بازگشت‌کننده تحصیل کرده و دارای مهارت، در صورت مدیریت صحیح، می‌تواند به یک دارایی ارزشمند برای بازسازی اقتصادی تبدیل شود. برای ایران، این تحولات بازار مصرفی پرتانسیل ولی پرریسک، در عین برجسته کردن ضرورت همکاری‌های مرزی کارآمد و هوشمند، فرصت‌هایی برای مشارکت در بازسازی زیرساخت‌ها و تأمین کالاهای اساسی فراروی فعالان اقتصادی قرار می‌دهد.